

השטחים הפתוחים - בסיס לשמירה על דמותה של הארץ

יואב שגיא

אפריל 2000

כתובתנו: דש"א, החברה להגנת הטבע, רח' השפלה 4 תל אביב 66183
טל: 03-6388700/3, פקס: 03-5374302, deshe@spni.org.il

השטחים הפתוחים - בסיס לשמירה על דמותה של הארץ

"דמות הנוף הרצויה" של הארץ – מהי, וכיצד ניתן להגדירה ולהשיגה?

יואב שגיא

מאמר זה מבקש להתמודד עם השאלות דלעיל ולהציע תפיסה, עקרונות ואמות מידה להגדרת "הנוף הרצוי" ("ר") - חזון דמותה של הארץ. "נר" שיאיר את הדרך וישמש כמצפן לצורך קביעת מדיניות ועקרונות לתכנון השטחים הפתוחים ולניהולם שבאמצעותם ניתן יהיה להתקרב להגשמת החזון.

שטחים פתוחים – לשם מה?

ארץ-ישראל נתברכה במגוון עשיר של ערכי טבע ונוף ושל ערכי מורשת היסטורית ותרבותית הטבועים בנופיה. הבינוי והפיתוח המודרני והאינטנסיבי המאפיין את העשורים האחרונים, וממדיה הקטנים של המדינה – מסכנים ערכים אלה. ערכים רבים נפגעו, יש שנעלמו מן הארץ ויש שנכחדו לחלוטין. כך מספר מינים ותת-מינים של בעלי-חיים וצמחים שנכחדו מן העולם עקב יבוש החולה; כך חלקו הדרומי של ים המלח, שהפך לאוסף של בריכות אידוי; כך נופי החולות ורכסי הכורכר הקבורים תחת ערי משור החוף; וכך ערכים ונופים רבים אחרים שחוסלו, שונו לבלי הכר, או נמצאים בסכנה של פגיעה וחיסול. רוב ערכי הטבע, הנוף והמורשת התרבותית ששרדו מרוכזים מטבע הדברים בשטחים הפתוחים – השטחים שהפיתוח האינטנסיבי של בינוי ותשתיות טרם השתלט עליהם.

שטחים פתוחים נחוצים כדי להבטיח שורה ארוכה וחשובה של יעדים ותפקודים. בראש ובראשונה הם נחוצים כדי להבטיח את המשך קיומו של מגוון-המינים הביולוגי. בלא שטחים שיספקו בתי גידול גדולים דיים לא יוכלו מיני החי והצומח להמשיך להתקיים. השמירה על מיני החי והצומח הנה חובה הן מהבחינה המוסרית והן מהבחינה התכליתית, בזכות תועלת ידועה או פוטנציאלית הצפונה בכל אחד מהם.

השטחים הפתוחים חשובים לצורך השמירה על הנוף החזותי המאפיין את הארץ, על סממני ההיסטוריה והתרבות הטבועים בו: נופים, אתרים וערכים המתוארים כה יפה בתנ"ך, בספרות ובשירה. החיבור בין התאור במסורת, בשירה ובפרוזה, לבין קיומם של סממנים אלה בנוף עצמו – הוא חלק מן התרבות המאפיינת את הארץ ואת מורשת תושביה. אם לא יותרו סממנים אלה בנוף עצמו, אם לא נוכל אנו ולא יוכלו הבאים אחרינו לחוות את הנוף ואת הקשר בינו ובין המורשת – יאבד חלק רב-חשיבות של התרבות.

כל אלה – ערכי הטבע, הנוף החזותי וסממני המורשת ההיסטורית והתרבותית הטבועים בנוף – מקופלים במושג **מגוון הארץ**, מושג שמלבד הערכים והתכונות שהוא מכיל הוא גם ערך בפני עצמו שהארץ נתברכה בו, ואשר אי אפשר לקיימו בלי לשמור על שטחים פתוחים רחבים, בהם מתקיימים ונשמרים ערכים אלה.

לשטחים הפתוחים נועדו תפקידים סביבתיים חשובים לאיכות חיינו: בהם חודרים מי הגשמים אל מאגרי מי התהום המספקים מים לנו ולטבע; הם תורמים לאיכות האוויר, להפחתת רעשים ולצמצום מטרדים סביבתיים אחרים; הם ממלאים יעדים חברתיים חשובים, ומספקים לציבור מרחב פתוח לבילוי בחיק הטבע – מצרך שהביקוש לו עולה ככל שמתמעטים המרחבים וככל שהאכלוסיה הולכת ומצטופפת; שטחים פתוחים טבעיים ושטחי חקלאות משמשים כאזורי חיץ בין ישובים ומאפשרים לשמור על אופיו ויחודו של כל ישוב; שטחים פתוחים משמשים לצורכי לימוד ומחקר; והם מהווים עתודות קרקע שידרשו בעתיד כדי למלא את המחסור בשטחים לצרכים סביבתיים וחברתיים.

השטחים הפתוחים בארץ הולכים ומצטמצמים, וכבר היום קטנים ממדיהם מכדי לענות בצורה מספקת על תפקידיהם, ולכן דרושה שמירה קפדנית על כל שטח פתוח אפשרי. יכולתנו לשמור על שטחים פתוחים תחרוץ לשבט או לחסד את דמותה של הארץ. אם נשכיל לשמור על השטחים הפתוחים תשמר דמותה היחודית של הארץ, אם לאו – תלבש המדינה כולה מעטה של בטון ואספלט, תאבד אפיה ותהפוך למדינה שהיא עיר אחת גדולה ומכוערת ללא סביבה טבעית ומרחב פתוח, שאיכות הסביבה בה ירודה והחיים בה בלתי נסבלים. כשלון בשמירה על השטחים הפתוחים יפגע לא בדמותה הפיזית של המדינה, אלא גם את בדמותה החברתית שכן הנסיון והמחקר מלמדים שהעדר מרחב פתוח, איכות סביבה ירודה ואיכות חיים נמוכה מעודדים פשיעה ופוגעים באיכות החברה.

מכלול שערכו עולה על סך הערכים של מרכיביו

כל אחד מן התפקודים הסביבתיים והחברתיים של השטחים הפתוחים הינו ערך העומד בפני עצמו. לכל תפקוד ולכל מרכיב בתפקוד ניתן להגדיר את הערכים המשרתים את התפקוד, את השטחים בהם באים ערכים אלה באים לידי ביטוי, ואת אלו בהם הם מאוימים ולהגדיר את חשיבותם ואת רגישותם. על פי הגדרות אלו ניתן לקבוע עקרונות וכללים מנחים לתכנון ולניהול השטחים, ולפתח כלים שיבטיחו את השמירה על הערכים ואת האפשרות למילוי תפקידיהם.

העיסוק בכל תחום תפקודי כשלעצמו הוא חשוב וחיוני, אך אין בו די, שהרי השטחים הפתוחים מטבעם אמורים לענות על מגוון רחב של צרכים ותפקודים המשתלבים אלה באלה. זאת ועוד, המחסור החמור בשטח מחייב שימוש רב תכליתי בשטחים הפתוחים. גם "השטחים המוגנים" - שמורות הטבע, הגנים הלאומיים, וגם יערות, פארקים ואתרים מוגדרים המיועדים לשמור על ערכים מסוימים או למלא תפקיד מוגדר, משמשים במקביל לתפקודים נוספים. השטחים הפתוחים שאינם מוגנים ואינם מיועדים לתפקוד מוגדר – חשופים עוד יותר לריבוי יעודים ושימושים.

בשל מיעוט השטח בארץ, גודל האכלוסיה וריבוי הצרכים לשימושי קרקע, קיים כבר היום מחסור חמור בהיקף השטחים הפתוחים הנחוצים לכל תפקוד, ומחסור זה עוד יגדל ויחריף מאד בעתיד, כל פיסת שטח פתוח כשלעצמה היא לרוב קטנה מכדי לענות על הצרכים והתפקודים הנושאים שהיא באה למלא. מצוקת הקרקע מעלה את ערכם וחשיבותם של השטחים הפתוחים. עולה מאד חשיבותם של "השטחים המוגנים" שגודלם צר מלהכיל את ערכיהם ולשמור עליהם, ועולה גם חשיבותם של השטחים הפתוחים שאינם מוגנים. גם אם כיום בשל מצבם והשימושים בהם אין השטחים שאינם מוגנים עונים בהכרח על תפקודים נושאים הרי שבעצם היותם "פתוחים" יש תרומה ומענה לצורך במרחב פתוח, ובעתיד ניתן יהיה לשנות את יעודם, לשקמם ולטפחם כדי שיוכלו לשמש לתפקודים סביבתיים וחברתיים חשובים. הדברים אמורים בראש ובראשונה לגבי השטחים החקלאיים, המהווים את מרבית המרחב הפתוח בישראל, גם היום הם משמשים כריאות ירוקות ובעתיד ניתן יהיה ליעד את חלקם לצרכי שיקום אקולוגי של נופים ובתי גידול כדי להבטיח קיום נאות ומרחב מחיה לעולם החי והצומח שנפגע, ולצורך יצירת פארקים הדרושים לציבור ההולך ומצטופף כאן. גם שטחי אמונים צבאיים, שטחי כריה וחציבה נטושים עשויים לשמש כעתודה קרקעית לצרכים אלה.

זאת ועוד, לחלק מהתפקודים הנושאים הקובעים את עקרונות השמירה על השטחים הפתוחים ניתן, לכאורה, להגדיר בברור את הממדים והגבולות של השטח או האתר עליהם יש לשמור לצורך הבטחת קיומו של אותו מרכיב. ואולם, שמירה על פיסת קרקע קטנה הנראית לכאורה מספיקה לשמירה על ערך אחד או תפקוד בודד בלא התיחסות רב-תחומית למרחב הפתוח ולפוטנציאל הגלום בו, גורמת לקיטוע (פרגמנטציה) של המרחב שאפשר וצריך לשמרו פתוח. הקיטוע ייצור במרחב "חורים" – שטחים

שאינם מוגנים מפני שימושים העלולים לפגוע במרחב הפתוח, ברציפותו ואף בערכים האמורים להשמר באתרים המוגדרים.

תכנון וניהול שטחים פתוחים צריך שיעשה בדרך שתתן מענה למגוון הרחב של התפקודים הסביבתיים והחברתיים שהם צריכים למלא בטווח המידי ובטווח הארוך. התכנון והניהול צריכים לשלב בין התפקודים הנושאים בדרך שתתן ביטוי נאות ומספק לכל מרכיב נושאי, אך תתיחס גם לשילוב ביניהם במגמה ליצור בשטח הרמוניה נופית-סביבתית – מכלול שערכו עולה על סך הערכים של מרכיביו.

עקרונות מנחים לתכנון וניהול שטחים פתוחים

כל השטחים שאינם מבוזבזים בבינוי אינטנסיבי הם "שטחים פתוחים" שערכיהם ראויים לשימור.

נוכח המחסור החמור בשטחים פתוחים וריבוי התפקודים שלהם והשימושים בהם יש לשאוף לשמור על כל שטח פתוח אפשרי. בכל שטח יש להגדיר את המרכיבים הנושאים והכוללניים המחייבים שימור, לבחון את יחסי הגומלין ביניהם ובכלל זאת אפשרות לניגודי ענינים ביניהם. בהתאם לכך יש לקבוע את הכללים והכלים שינחו את תכנונו ואת ניהולו של השטח בדרך שתאפשר ותעודד את מילוי יעודיו.

תהליך התכנון וקביעת עקרונות הניהול צריכים לחול, לכן, על כל השטח הפתוח, ולא רק על השטחים בעלי ערכיות גבוהה או ייחוד. רמות השימור, השיקום, הטיפול והפיתוח ייקבעו על פי ערכיות השטח ורגישותו על בסיס מידע שיאסף וינתח לפני התכנון ועל בסיס הגדרה של "דמות הנוף הרצויה" של השטח.

המגמה לתת מעמד מוגן לכל השטחים הפתוחים הולכת וקונה לה תפיסה במערכת התכנון הארצי. התכנית הראשונה שנתנה לכך ביטוי היא תכנית המתאר הארצית מס' 31 (תמ"א 31) שנכנסה לתוקף בשנת 1992. תכנית המתאר מס' 35 המיועדת להחליף את תמ"א 31 מנסה גם היא לתת ביטוי תכנוני לשמירה על השטחים הפתוחים. ואולם שתי התכניות כאחת אינן מעניקות כלים מספקים לשמירה על השטחים הפתוחים וערכיהם.

שמירה על "מגוון-נוף הארץ" (LANDSCAPE DIVERSITY)

המושג "נוף" אינו משמש כאן במשמעות החזותית כפי שמקובל להתייחס אליו, אלא כמושג המבטא את המכלול הרחב ביותר של תכונות השטח והמופץ שלהן. בכלל אלה תכונות א-ביוטיות ובהן המסלע, הגיאומורפולוגיה והקרע, תכונות ביוטיות הכוללות את מערכות החיים, הצומח והחי לגוונים; תכונות וערכים שמקורם בתרבות האנושית, השפעותיה ובטויה בשטח; תכונות חזותיות; והשילוב בין כל אלה. תכונות אלה מקבלות ביטוי בשטח על פי התנאים הגיאוגרפיים – אקולוגיים ובהתאם לתנאים אלה ניתן להגדיר תאי שטח אופייניים בהם ישנה מידה רבה יחסית של הומוגניות בתכונות. תאי שטח הומוגניים שכאלה מוגדרים כאן "יחידות נוף". יחידות הנוף כולן מצטרפות יחדיו למארג אחד המכונה כאן "מגוון הנוף הארץ" שהוא מעין פסיפס שאבני הבנין שלו הן יחידות הנוף על מאפייניהן וייחודן והוא מבטא, לכן, את השילוב הרחב ביותר של התכונות היוצרות את נוף הארץ ואת דמותה.

ארץ ישראל בשל מיקומה במפגש יבשות ואקלימים, בשל המבנה הטופוגרפי שלה ובשל התרבויות האנושיות שפרחו כאן משחר ההיסטוריה נתברכה בשפע של נופים ואתרים. שפע זה בארץ קטנת ממדים יוצר מגוון עשיר כשכל יחידת נוף המרכיבה אותו משתרעת בהכרח על שטח קטן יחסית. מגוון הנוף

מבטא את כלל התכונות והערכים של נוף הארץ אך הוא מהווה גם ערך יסודי כשלעצמו המשלב את המגוון הערכים והתכונות העשיר בו נתברכה הארץ ואת המפגש ביניהן. **השמירה על מגוון הארץ** מקפלת בתוכה את כלל מרכיבי שמירת הנוף, ולכן ניתן לראות בה **מטרת-על של השמירה על הטבע הנוף והמורשת התרבותית הטבעה בנוף** ומסגרת להנחית הפעילות לשמירת הנוף.

השמירה על מגוון הארץ מחייבת שמירה על המאפיינים של כל יחידת נוף ולא רק על הערכים המיוחדים או הנדירים המצויים בה. יפי הנוף כפי שהוא משתקף מראיה סובייקטיבית כזו או אחרת ושמירה וטיפוח של ערכים נדירים וייחודיים הם חשובים כשלעצמם, ואולם, השמירה על מגוון הארץ מחייבת גם שמירה ערכים "משעממים" או "מכוערים" לכאורה המאפיינים את יחידות הנוף, שאם לא כן יאבד הפסיפס כולו את אופיו, את ייחודו ואת יופיו. הערכים ה"יפים" והייחודיים לא יצאו נפסדים מגישה זו שכן, בשל ערכם הסגולי הם יכללו במלא במקום של כבוד בין הערכים הראויים לשימור וטפוח.

שמירה על מגוון החי והצומח (BIODIVERSITY).

מכלל מרכיבי שמירת הנוף בולטת בחשיבותה השמירה על החי והצומח. הכחדה של מיני חי וצומח היא מעשה שאין ממנו חזרה. משום כך, ובשל חשיבותם המדעית, הכלכלית. האסתטית והחינוכית ובשל הצו המוסרי של שמירה על יצירי הבריאה עומדת השמירה על מגוון מיני החי והצומח בראש סולם החשיבות של שמירת הנוף והשטחים הפתוחים בהם מתקיימים חיים אלה. יש להגדיר ולהעריך את החשיבות והרגישות של כל שטח פתוח לצורך שמירה על מינים נדירים ועל מגוון-מינים. יש לקבוע את היקפי השטחים הפתוחים ואת הרציפות ביניהם הדרושים כדי להבטיח קיום ושיקום של אוכלוסיות בריאות וברות קיימא של בעלי חיים וצמחים. שטחים ערכיים ורגישים בהיבט של שמירת מגוון המינים יוגדרו לכן, בדרגת השימור הגבוהה ביותר, ויינקטו כל הצעדים התכנוניים והניהוליים הנדרשים לשמירה עליהם ולשיקומם.

דמות הנוף הרצויה (נ"ר) – כלי לקביעת מדיניות השמירה על השטחים הפתוחים

הגישה המוצגת כאן גורסת כי ערכי הטבע, הסביבה, החזות, המרחב פתוח וערכי המורשת התרבותית הטבעיים בנוף הנם נכסים שהצבור כולו, הנוכחי והעתיד, זכאי להנות מהם. עולה מכך כי השטחים הפתוחים בהם מתקיימים נכסים אלה, אינם בחזקת גינות נוי פרטיות שכל מי שקנה עליו שליטה כזו או אחרת רשאי לעשות בהן ככל העולה על רוחו ולעצבן על פי טעמו האישי. זכותו של מתכנן, של פקיד ממשל ושל בעל חזקה כלשהי על קרקע לפעול בה על פי זכויות הקנין שלו ועל פי סמכויותיו ותחומי אחריותו. ואולם ראוי שיעשה זאת בתחומי מסגרות שינחו את פעילותו יקבעו לה כללים וגבולות שתכליתן לשמור על זכויותיהם של שאר "בעלי המניות" - הציבור הרחב והדורות הבאים. הגדרה של "דמות הנוף הרצויה" שתקבע על פי עקרונות אלה אמורה להוות מסגרת שכזו שתשמש להנחית התכנון, היעוד והנהול של השטחים הפתוחים.

דמות הנוף הרצויה היא תבנית הנוף שבה באים לידי ביטוי הערכים האופייניים והייחודיים של כל שטח. דמות הנוף הרצויה איננה בהכרח זו הקיימת היום, היא גם איננה בהכרח דמות הנוף שהיתה בעבר או זו שתושג עקב שימור והקפאה של המצב הקיים במגמה 'לתת לטבע לעשות את שלו'. דמות הנוף הרצויה היא זו בה נשמרים, מטופחים ומשוקמים ערכי הטבע והנוף והדמות האופיינית של יחידת הנוף כשלעצמה ומקומה כמרכיב במארג הכללי המעצב את דמות נוף הארץ. דמות הנוף אמורה לקפל בתוכה את ערכי הטבע, את חזות הנוף, את עקבות תרבות האדם ואת תוצאות השפעת האדם על עיצובם. קביעת ה"ר צריכה להיזון מתדמית הנוף כפי שהיא מצטיירת היום בעיני אלה המכירים אותה בצורה

מעמיקה, דמות המתבססת לא רק על המצב היום אלא על שילוב של הקיים, הפוטנציאל, ועל זכרון היסטורי כפי שהוא משתקף מזכרון ממשי ומהזכרון הקולקטיבי המופיע במקורות בכתב ובעל פה. דמות הנוף הרצויה שיש לשאוף להגיע אליה תוגדר על סמך מידע שיאסף על השטח ועל פי ניתוח מעמיק של הנוף הקיים, של הנוף ששלט כאן בעבר ושל השינויים שהתחוללו בנוף.

החובה לשמור על מגוון החי והצומח עומדת בראש סולם החשיבות ולכן עליה לקבל ביטוי מובנה ומחייב בתהליך קביעת הנוף הרצוי. השמירה על חזות הנוף, והשמירה על המורשת ההיסטורית והתרבותית הטבועה בנוף, מושתתים גם הם בבסיס רעיון ה-נ"ר וצריכים לקבל ביטוי בתהליך הגדרתו. תפקודי הסביבה, ובהם שמירה על אזורי החדרה למי התהום ושמירה על רצועות-חיץ למניעת מטרדים, עולים בקנה אחד עם מטרות השמירה על השטחים הפתוחים, ומשתלבים גם הם בנקל בהגדרת ה-נ"ר. התפקודים החברתיים של השטחים הפתוחים חלקם תואמים את הגדרת ה-נ"ר, וחלקם, כמו פיתוח אינטנסיבי לצורכי תירות ונופש ובילוי בחיק הטבע, עלולים לפעמים לעמוד בסתירה לשמירת מגוון הנוף על פי מדדי החשיבות והרגישות שיקבעו. הגדרת ה-נ"ר על בסיס תכונות הטבע, הנוף החזותי, המצאי, ההיסטוריה, הפוטנציאל ודרגות הרגישות הנגזרים מתכונות אלו צריכים להוות כלי לבחינה והנחיה של השימוש בשטח לכל תפקוד ולקביעה של רמות שימור, טיפוח, שיקום ופיתוח. כדי להבטיח עמידה מרבית בכללי השמירה על מגוון הארץ צריכים כל השימושים והיעודים בשטחים הפתוחים ודרכי ניהולם להבחן על פי מידת התאמתם להשגת דמות הנוף הרצויה של השטח: ראוי ורצוי לקדם פעילות בשטח התורמת להשגת ה-נ"ר, ניתן לקיים בו פעילות שאיננה עומדת בסתירה לנוף הרצוי וראוי להמנע מכל פעולה הפוגעת בו ועומדת בסתירה לאפשרות השגתו.

כלים ואמצעים לשמירה על מגוון הארץ

הגדרת הנוף הרצוי והשימוש בה ככלי להנחית המהלכים שיאפשרו שמירה על מגוון הנוף צריכה לכלול את המהלכים העיקריים הבאים:

- איסוף, ניתוח והערכה של מידע בכל אחד מתחומי התפקוד של השטח וקביעת החשיבות של ערכיו ורגישותם לשינויים;
- חלוקה ואפיון של יחידות נוף;
- הגדרת הנוף הרצוי לכל יחידה;
- איתור הפערים בין "רצוי למצוי" - ההפרעות, המפגעים והאיומים העומדים בין הנוף הרצוי והאפשרות להשיגו;
- הגדרת הצעדים שיש לנקוט כדי לצמצם את הפערים ולהשיג בצורה מיטבית ולאורך זמן את הנוף הרצוי.

לתהליך הגדרת הנוף הרצוי חשיבות רבה בקביעת חזון השטחים הפתוחים והדרכים להתקרב להגשמתו. ואולם, האפשרות להשיג את הנוף הרצוי ולקיימו כרוכה בהגדרה ויישום של שורה ארוכה של כללים, כלים ואמצעים לתכנון וניהול השטחים הפתוחים המצטרפים יחדיו ל'**מדיניות לפיתוח בר-קיימא ושמירה על הנוף והקרקע**. הכללים והכלים צריכים לכלול הנחיות לפעילות שימור, טיפוח, שיקום וניהול, הכוונה של השימוש בשטח והגבלות על פיתוח המספן ערכי טבע ונוף, כמו גם תמריצים חיוביים

ושליליים שיעודדו את קיום מדיניות השמירה על השטחים ועל ערכיהם, מדיניות שצריכה לכלול בתוכה את התחומים המפורטים להלן.

- **תכנון פיזי** – תכניות מתאר ברמה ארצית, מחוזית ומקומית שינחו את השמוש בשטחים באמצעות תשריטים והוראות תכנית התואמים את מדיניות השמירה על השטחים הפתוחים ומקדמים את יישומה.
- **כלים כלכליים** – תמריצים שליליים לפעילויות העומדות בסתירה למדיניות ותמריצים חיוביים לפעולות העולות בקנה אחד עם כללי המדיניות, ובכלל אלה: נקיטת שיטת מיסוי של ארנונות, היטלי השבחה וכד' שתתן יתרון לגורמים השומרים ומטפחים שטחים פתוחים ותקנוס פעילות הפוגעת בהם; הקצאת משאבים לפיתוח תשתיות תחבורה ואחרות שיסייעו להכוונת הבינוי הנוסף אל השטחים הבנויים ואל שטחים מתאימים הסמוכים להם; הקצאת משאבים לטפוח שמושים מתאימים לשטחים פתוחים ובהם שיקום אקולוגי וטיפול של שטחים טבעיים ולהקמת פארקים לבילוי בחיק הטבע; וכן, סיוע להמשך קיום חקלאות ולמתן אפשרות להתפרנס ממנה בכבוד בשטחים שזו הדרך היעילה לשמירתם פתוחים, סיוע כזה יכול להעשות בין היתר באמצעות הבטחת אספקת מים מושבים, והוזלת השימוש בהם על-ידי טפול בטיהור, באגירה ובהובלה של המים אל השדות, סיוע שכזה לחקלאות צריך שיותנה גם בקיום חקלאות ייחודית לסביבה ולציבור שלמענו נשמרים השטחים הפתוחים.
- **ניהול מקרקעין** – ניהול המקרקעין צריך להעשות על פי כללי המדיניות בדרך שתסייע להשגת כלל תפקודי השטחים הפתוחים והשמירה עליהם, ובכלל אלה: קביעה מחייבת ובלתי מתפשרת של יעוד שטחים פתוחים והשימוש בהם; מחויבות של המדינה ליעד שטחים מתאימים לשימור ולהעבירם לניהול הרשויות המוסמכות לטיפול בהם בהתאם ליעודם; פיתוח מנגנונים יעילים ומחייבים לרכישה ולניוד זכויות על הקרקע בהתאם ליעודיה על פי החשיבות הסביבתית והחברתית.
- **חקיקה** - חקיקת יסוד, הקובעת מדיניות הרואה בקרקע ובשטחים הפתוחים מצרך ציבורי שנועד לשרת את צרכי החברה לסביבה איכותית ולבילוי בחיק הטבע, ומנחה בהתאם את פעילות הפיתוח והשמוש בקרקע, וחקיקה פרטנית שתפתח כללים ותקנות שיאפשרו את נקיטת האמצעים והפעלת הכלים הדרושים למימוש המדיניות.
- **אכיפה** יעילה וקפדנית של המדיניות, התכניות, וכללי החוק וניהול המקרקעין.
- **הקמת מערכות ארגוניות-מנהליות** בעלות סמכות לניהול השטחים הפתוחים על פי יעודם.
- **חינוך, הסברה והגברת מודעות** הציבור ומקבלי ההחלטות לחשיבות השמירה על השטחים הפתוחים וכללי המדיניות.
- **בטול השווי הנדל"ני של השטחים הפתוחים המיועדים לשימור**. שוויה המופרז של הקרקע והאפשרות להפיק רווחי עתק מפיתוחה הם רעה חולה המאימת לסכל את השמירה על השטחים הפתוחים. הפיתוי הגדול המצטרף להעדר מדיניות ותרבות שלטון קלוקלת הם בבחינת "פרצה הקוראת לגנב" המביאה לכך שכל קרקע, גם זו המיועדת לשימור, עלולה למצוא בסופו של דבר את דרכה לשוק הנדל"ן. סגירת הפרצות באמצעות עמידה קפדנית בכללי מדיניות של שמירה על השטחים שנועדו לשימור עשויה להוציא קרקעות אלו משוק הנדל"ן ולהוריד את

מחירן ובכך להקל על האפשרות לשמור עליהן ולהקצות אותן לתפקודיהם הסביבתיים והחברתיים.

מהלכה למעשה

דמותה של הארץ על ערכי הטבע הנוף ומורשת התרבות הקיימים בה הולכת ונשחקת. תרבות הפיתוח הנהוגה בארץ המונעת מ"כח הנדל"ן ובמידת מה מתפיסות אנכרוניסטיות של "כיבוש הקרקע" ומתרבות שלטון קלוקלת המאפשרת לבעלי ממון וכח לשים ללעג ולקלס את כללי התכנון והחוק מצטרפים יחדיו ומאיימים לחסל את ערכי הטבע והנוף ולנשל את הצבור מנכסיו.

שמירת הטבע, הנוף והמורשת התרבותית של הארץ צריכה לעלות מדרגה. יש לאמץ תפיסה חדשה, לשמירה על הנוף הפתוח שדרכי השמירה על המשאבים הטבעיים והתרבותיים שפותחו עד כה יהיו חלק ממנה אך היא תכלול גם הרבה יותר: שמירה על כל השטחים הפתוחים ועל הדמות האופיינית והמיוחדת של הארץ המתקיימת בהם ובכל אחת מיחידות הנוף המרכיבות אותם. תפיסה זו של השמירה על מגוון הארץ ודמותה צריכה לקבל ביטוי במדיניות לאומית שתנחה את התכנון, את השימוש בקרקע ואת הניהול של השטחים הפתוחים. מדיניות שתגובה בחקיקה מחייבת ובתמיכה נמרצת של "בעל המניות" האמיתי של נכסי השטחים הפתוחים – הציבור הרחב.

יואב שגיא עומד בראש מכון דש"א (דמותה של ארץ) לקידום השמירה על הנוף והקרקע הפועל במסגרת החברה להגנת הטבע

הגדרת מושגים

נוף – כל ההבטים הביזטים והא-ביזטים והחזותיים שיש להם ביטוי בשטח, ובכלל זה ערכי תרבות האדם והשפעתו.

(בניגוד למקובל ההתייחסות למושג נוף איננה במובן החזותי אלא כמסגרת הרחבה ביותר המגדירה את ערכי השטח ותכונותיו).

יחידת נוף - יחידת שטח בעלת אפיון ויחוד בתכונות הנוף שלה. גורמים שולטים בהגדרת יחידת נוף הם המסלע, הקרקע, הצומח, החי, חזות הנוף והביטוי וההשפעה של התרבות האנושית ופעילות האדם לדורותיו.

מגוון הארץ - המכלול הרחב של תכונות הנוף והמופע שלהן בארץ. מגוון הארץ הוא מארג המורכב ממגוון יחידות הנוף. מגוון הנוף מבטא את כלל התכונות של כל יחידות הנוף, אך הוא מהווה גם ערך יסוד העומד בפני עצמו.

דמות הנוף הרצויה (נ"ד) - תבנית הנוף בה באים לידי ביטוי מיטבי הערכים היחודיים והאופייניים של כל שטח. דמות הנוף הרצויה איננה בהכרח זו הקיימת היום. היא גם איננה בהכרח דמות הנוף שהיתה בעבר או זו שתושג עקב שימור והקפאה של המצב הקיים במגמה "לתת לטבע לעשות את שלו". דמות הנוף הרצויה היא זו בה נשמרים, מטופחים ומשוקמים ערכי הטבע והנוף ודמותה האופיינית של יחידת הנוף כשלעצמה ומקומה כמרכיב במארג הכללי הקובע את דמות נוף הארץ. דמות הנוף אמורה לקפל בתוכה את ערכי הטבע הבסיסיים, את השפעת האדם על עיצובם ואת התוצאות של השילוב בין הטבע והשפעת האדם. קביעתה צריכה להיזון מתדמית הנוף כפי שהיא מצטירת היום בעיני אלה המכירים אותה בצורה מעמיקה, דמות המתבססת לא רק על המצב היום אלא על שילוב של הקיים, הפוטנציאל, ועל זכרון היסטורי כפי שהוא משתקף מזכרון ממשי ומהזכרון הקולקטיבי המופיע במקורות בכתב ובעל פה. דמות הנוף הרצויה שיש לשאוף להגיע אליה תוגדר על סמך ניתוח מעמיק של הנוף הקיים, של הנוף ששלט כאן בעבר ושל השינויים שהתחוללו בנוף. הגדרת דמות הנוף הרצויה והשאיפה להשיגה ישמשו מסגרת מנחה לקביעת השימושים בשטח הדרכים לתכנונו ולניהולו.